

ילמד ענוים דרכו - שנה א

בין הגשמה להשגחה

הרב רן כלילי

כוזרי א, ד - מדברי הנוצרי

בדור אחרון לבני ישראל נתגשמה האלוהות והיתה לעובר בגוף של בתולה רמה בישראל, והיא ילדתו, אנושי בנגלה ואלוהי בנסתר, נביא שלוח בנגלה ואלוהי שולח נביאים בנסתר. והוא המשיח הנקרא אצלנו "בן האלהים". והוא האב והוא הבן והוא רוח הקודש. והנה אנחנו מייחדי האלוה באמת, אם כי בלשוננו מופיע השילוש. והננו מאמינים כי משיח זה שכן כבוד בתוך בני ישראל, כשם שדבק בהם העניין האלוהי עד אותה שעה ללא הפסק. אולם אחרי אשר מרו המוניהם במשיח זה וצלבוהו...

כוזרי א, ה - תגובת המלך

אמר הכוזרי: דת כזאת אינה מניחה מקום להגיון! גדולה מזאת ההגיון מרחיק רוב הדברים שאמרת.¹ אולם לאחר שנתאמת דבר לאדם על פי מראה עיניים ובניסיון עד אשר יאמין בו כל הלב, ולא ימצא מוצא כי אם להאמין בדבר אשר נתאמת אצלו, ימציא תחבולה דקה נגד ההיקש ההגיוני למען יקרב את הרחוק ההוא... אבל אני איני מוצא דעתי נוטה לקבל את הדברים האלה כאמיתיים. כי חדשים הם בעיני ולא גדלתי עליהם. עלי מטלת אפוא החובה לחקור את הדבר עד תכליתו.

אז קרא הכוזרי לחכם מחכמי האסלם וישאלהו לתורתו ולמעשהו: אמר לו החכם המוסלמי: אנחנו מאמינים באחדות האלוה, ובקדמותו, בבריאת העולם ובהתייחסות כל האנשים אל אדם ואל נח. אולם אנו מרחיקים את ההגשמה מאת האלוה לגמרי...

כוזרי ד, ג (עמ' קנו) בביאור התואר "קדוש"

השם "קדוש" - הוא כינוי הרומז על היות ה-לוה נשא ומרומם מהדבק בו תואר מתוארי הנבראים. ואם אמנם נקרא ה-לוה בתארים - אין זה כי אם על דרך ההשאלה. ולכן שמע ישעיה את המלאכים קוראים בלא הרף: "קדוש, קדוש, קדוש" - זאת אומרת: ה-לוה נעלה ומרומם ומקודש ומטוהר משידבק בו שמץ מטומאות האומה אשר שכן כבודו בקירבה. ולכן ראהו ישעיה על כיסא רם ונשא. בשם "קדוש" קוראים אפוא את הרוחני אשר לא ילבש גשמיות, ואשר לא יחול בו דבר מן הדברים החלים בבעלי הגשמיות.

¹ רמב"ן ספר הגאולה, יום השני אות ב: "עיקר הדין והמחלוקת שבין היהודים ובין הנוצרים, היא במה שאתם אומרים בעיקר האלוהות דבר מר מאד. ואתה אדוננו המלך נוצרי בן נוצרי ובן נוצרית ושמעת כל ימך גלחים וצעירים ודורשים מדברים מלידת ישו, ומלאו מוחך ומוח עצמותיך מדבר הזה ושב אצלך מתוך אותו הרגילות. אבל הדבר אשר אתם מאמינים, והוא עיקר אמונתכם, לא יקבל אותו השכל, והטבע אינו נותן, והנביאים מעולם לא אמרו כן, גם הפלא אינו יכול להתפשט בדבר ההוא, כאשר אבאר בראיות גמורות במקומו ובשעתו: שיהיה בורא השמים והארץ וכל אשר בס חוזר עובר בבטן יהודית אחת ויגדל בו חודשים ויוולד קטן, ואחר כך יגדל ואחר כך יימסר ביד שונאיו וישפטוהו משפט מוות וימיתוהו, ואחר כך תאמרו שחיה וחזר למקומו הראשון. לא יסבול דעת יהודי ושום אדם! ולחינם והבל תדברו דבריכם, כי זה הוא עיקר מחלוקתנו."

כוזרי א, סח

אמר הכוזרי: איככה נתיישב בדעתכם הדבר התמוה הזה, שבאור הגופים והרוחות והנפשות והשכלים והמלאכים, אשר הוא **מרומם ומקודש** ונשא מכדי ששיגוהו השכלים, כל שכן החושים, **יש לו התחברות** עם בריה שפלה זו, מאוסת החומר?!?

כוזרי א, פח – לאחר התיאור על מעמד הר סיני ששמעו דבר ה' וראו את האש והענן ומשה הוריד לוחות חקוקות בכתב ע"י ה'

אמר הכוזרי: הנה כל השומע סיפוריכם, על שה-לוה דיבר עם המוניכם, וכתב לכם לוחות וכדומה, אין להאשימו **אם יראכם כמגשימי ה-לוה**.

אולם **גם אתכם אין להאשים שהרי אי אפשר לכם לדחות עדותם של המעמדים הגדולים הנשגבים** שאין להטיל בהם ספק. ולכן **תצדקו בהשליכם אחר גוכם את ההיקש ההגיוני ואת העיון השכלי**.

שם, פט - תשובת החבר

אמר החבר: **חלילה לנו מ-ל שנאמין בנמנע**, ובמה שהשכל מרחיקו ורואהו כנמנע. ואכן אחרי הראשונה בעשרת הדברות בה נצטוונו על האמונה ב-לוה, באו בשנייה האיסור לעבוד אלוהים אחרים ואיסור השיתוף, אבל **גם האזהרה מלדמות דבר ל-לוה בעשותנו לנו פסל ותמונה**. זאת אומרת ההרחקה מן ההגשמה בכלל. ואיך לא נרומם את ה-לוה מעל להגשמה, אם מרוממים אנו מעל לזה אף רבים מברואיו? כגון את הנפש המדברת שהיא היא האדם בעצם, שהרי מה הוא הדבר בו מדבר אלינו משה, מלמדנו להשכיל ומדריך אותנו? לא לשונו, לא ליבו, אף לא מוחו. כל אלה אינם כי אם כלים למשה ואילו משה עצמו הוא נפש מדברת בעלת הכרה שאינה גוף ואין המקום גבול לה, ולא יצר המקום בהמצאה בו. והיא עצמה לא תצר, אף אם תכללנה בה צורות כל הנבראים שבעולם. נפש זו לא נתארה כי אם בתארים מלאכיים רוחניים! על אחת כמה וכמה עלינו להרחיק את ההגשמה מבורא הכל.

כוזרי ד, ג עמ' קנז

"קדוש ישראל" אינו אלא כינוי המורה על שהעניין ה-לוהי דבק ביעקב - הוא ישראל, ואחריו בהמון זרעו, **דבקות הדרכה והנהגה לא דבקות תלות ומגע**.

כוזרי ה, כ

המעשים הם -לוהיים, או טבעיים, או מקריים, או בחיריים. -להיים - הם המעשים הבאים ישר מן הסיבה הראשונה, שאי אפשר להם להתקיים בשום אופן בלא סיבה אחרת מלבד רצון ה-לוה ית'.

² מורה הנבוכים א, מז: "למה הושאלו לו יתעלה השמע והראות והריח, ולא הושאלו לו הטעם והמישוש? ומשפט רוממותו יתעלה מן החושים החמישה אחד, והחושים כולם חסרון בבחינת ההשגה, ואפילו למי שלא ישיג אלא בהם, להיותם מתפעלים, מתפסקים, כואבים כשאר הכלים? וענין אמרנו שהוא יתעלה "רואה" - כלומר ישיג הנראים, ו"שומע" - כלומר ישיג הנשמעים. וכן היה יכול לתארו בטעם ובמישוש ויפורש בו שהוא ישיג הנטעמים והמימוששים? כי משפט השגתם כולם אחד. ואם תשולל ממנו השגת אחד מהם תתחייב שלילת השגתם כולם, ר"ל החמישה חושים, ואם תחויב לו השגת אחד מהם, ר"ל השגת מה ששיגהו חוש מהם, יתחייב שישג כל מושגיהם החמישה? ומצאנו ספרינו אמרו: "יורא ה'", "וישמע ה'", "יורח ה'", ולא אמרו "ויטעם ה'", "וימשש ה'?"

וגאמר שעילת כל מה שהתיישב בדמיון כל אדם שהשם **לא ייפגש הגשמים פגישת גשם לגשם**, שהרי אף בעיניהם לא יראוהו, ושני החושים האלה ר"ל הטעם והמישוש, לא ישיגו מורגשיהם עד שימששום. אמנם **חוש הראות והשמע והריח ישיגו מורגשיהם ואף על פי שהעצמים ההם הנושאים לאיכויות ההם רחוקים מהם**, על כן היה נאות ליחסם לשם, בדמיון ההמון.

ועוד כי העניין והכוונה בהשאלת אלה החושים לו ית' **להורות על השיגו פעולותינו, והשמע והראות מספיק בזה**, ר"ל שישג בו כל מה שיעשה זולתו. או יאמר אותו כמו שאמרו על צד ההזהרה והמניעה בכלל ההוכחה: "דע מה למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת".

ד, ג עמ' קנח

כך למשל רומזים אל **השכל כשאומרים כי הוא בלב או במוח**, ולפי זה מדברים על השכל הזה או על השכל ההוא, אם כי על צד האמת אין לרמוז אל דבר שאיננו מוגבל במקום. ואם כי כל האיברים משמשים לפני השכל אין שימושם בא כי אם באמצעות הלב והמוח **שהם כליו הראשוניים ולכן ירמז אל שני אלה כשאומרים השכל בהם הוא**. וכן ירמז בדברנו על ה-לוה אל "השמים" בהיותם כלי המשמש לרצון ה-לוה ית' לבדו, בלי סיבות אחרות מתווכות ביניהם. אך אין רומזים בדיבור על ה-לוה אל אחד ממרכבי היסודות, שהם כלים המשמשים באמצעות סיבות אחרות המשתלשלות אל ה-לוה ית' אשר הוא סיבת הסיבות. ולכן נאמר: "היושבי בשמים"; "כי ה-להים בשמים". ויש שיאמר "שמים" דרך העברה: "יראת שמים" ו"ירא שמים בסתר" ו"מן השמים ירחמו". בדומה לזה **היו פונים אל עמוד האש ועמוד הענן ומשתחוים ניכחם**, ואומרים כי שם ה-להים, **הואיל ואותם העמודים מונהגים היו בלא סיבה מתווכת** בינם ובין רצון ה-לוה, שלא כשאר העננים והאשים הנולדים דרך מקרה באוויר מתוך סבות שונות. וכן רמזו אל "אש אוכלת בראש ההר" אשר ראוה אנשי העם, ואל הצורה הרוחנית אשר ראוה אנשי הסגולה "ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר" ולזו קראו "להי ישראל", וכן רמזו אל ארון הברית ואמרו עליו "אדון כל הארץ" **בגלל הראות הנפלאות בהימצא הארון איתם** והעדרם בהיותו רחוק מהם...

כוזרי ד, ג עמ' קנו

אולם **לא כל הרוצה לאמר "לוהי קודשי" מותר לו לומר כן**, אם לא דרך השאלה ומתוך אמונה במסורת. אך על דרך האמת לא יאמר זאת כי אם נביא או חסיד **אשר דבק בו העניין האלוהי**, ועל כן אמרו לנביא: "חל נא את פני ה' - להיך". ורק אומה זו היה רצון ה-לוה כי יהיה יחסה אל האומות כיחס המלאכים אל בני אדם, כמה שנאמר: "קדושים תהיו כי קדוש אני ה' - לוהיכם". ואף אם נודה כי גם עמים אחרים הלכו אחריו ועבדו אותו, על פי השמועה או בקבלה, איפה ראינו כי קיבל הוא אותם ודבק בהם והיה מרוצה מעבודתם ורוגז על מרים? אנו רואים אותם נעזבים בידי הטבע והמקרה, ורק על פיהם יגיעו אם להצלחה או לכישלון, לא בדרך **השגחה -לוהית הברורה לכל**. וכך ייחדנו רק אנחנו באותו מאמר: "ה' בדת **ניחנו**, ואין עמו אל נכר".

כוזרי א, פט-צא

עלינו להרחיק את ההגשמה מבורא הכל אמנם לא יתכן שנדחה את הקבלה בדבר המעמד ההוא. אולם עם כל זה עלינו לאמור: **אין אנו יודעים⁴ כיצד נתגשם העניין הרוחני ההוא ונעשה לדיבור** שקרע את אוזנינו, ואין אנו יודעים אם ברא אז ה-לוה דבר שעד אותה שעה לא היה במציאות, או שהשתמש לשם כך בדבר מן הנמצאות. שהרי ה-לוה איננו חסר את היכולת לא לכך ולא לכך.⁵ בדומה לזה אנו אומרים כי הוא ית' ברא את הלוחות וכתב עליהם כתב חרות, כדרך שברא את השמים ואת הכוכבים ברצונו בלבד, **כך רצה ה-לוה כי יתגשם העניין ה-לוהי בשיעור שבחר בו ובתכונה שרצה בה**, וכך נחרת הכתב בלוחות בצורת עשרת הדברות.⁶ ועל דרך זו אנו אומרים כי ה-לוה קרע את הים ועשהו חומות עומדות מימין העם ושמאלם וביניהן מסילות ומסדרות ורחבות ביבשה שטוחה למען יוכלו ללכת בה בלא טורח ובלא עיכוב. והנה קריעת ים סוף, הקמת החומות והתקנת המסילות **יוחסו ל-לוה הפועל כל אלה בלא שיצטרך לכלים ולסיבות אמצעיות**, דברים שיש בהם צורך בכל פועל שיפעלו הנבראים. כי עמוד עמדו המים במאמר ה-לוה וקיבלו צורות ברצונו. ובדרך זו נצטייר האוויר המגיע אל אזן הנביא בצורת קולות המורים על העניינים שרצה האלוה להשמיעם לנביא ולהמון... אינני מכריע כי הדבר קרה בדיוק לפי תיאור זה. יתכן שקרא בדרך עמוקה משאוכל לציירה לעצמי. אך העולה בידנו מזה הוא שכל מי שראה את המעמדות ההם נתאמת לו כי הדבר בא מלפני הבורא בלי אמצעי, בהיות כל אלה דומים לבריאה

³ כוזרי ה, סוף כ: "הכוונה ה-לוהית הראשונה **גלויה לכל** - במאורעות שאירעו לבני ישראל, כל זמן שהיתה שכינה שרויה בתוכם. אשר למאורעות שבאו אחרי זה - הדבר מוטל בספק אם באו בכוונה ראשונה מאת ה-לוה ית' או מקורן בסיבות גלגליות או מקריות. **בליבות המאמינים אין אמנם ספק בדבר**, אולם הוכחה מכרעת אין לדבר". רמב"ן סוף פרשת בא: "ומן הניסים הגדולים המפורסמים, אדם מודה בניסים הנסתרים שהם יסוד התורה כולה..."

⁴ הסבר הרמ"א (או"ח ו,א) לסוף ברכת אשר יצר: "יש לפרש ש"מפליא לעשות" במה ששומר רוח האדם בקירבו, **וקושר דבר רוחני בדבר גשמי**, והכל הוא ע"י שהוא "רופא כל בשר", כי אז האדם בקו הבריאות ונשמתו משתמרת בקרבו."

⁵ יש מאין או יש מיש - שניהם ניסים המגלים על רצון ופעולת הבורא בארץ. ועיין רמב"ן תרומה כה, כד; שם קורח טז, ל.
⁶ עיין ברמב"ן ויגש מו, א שתקף את הרמב"ם שפירש את תרגום אונק' ש"כבוד ה'" וכן "שכינה" הכוונה לדבר נברא ע"י ה'. ודעתו שזה ה' בעצמו, כלומר נוכחות ההשגחה הישירה שלו.

דעת הכוזרי (א, פט-צא; ב, ד; ד, ג) (קנה וקסד) - שאכן אפשר לפרש שמדובר בדבר נברא, אבל זה עצמו רק לגלות לאדם הרואה שיש כאן השגחה ישירה של הקב"ה שרק הוא יכול לברוא דבר. א"כ שתי הפרשנויות נכונות.

© כל הזכויות שמורות

דף מקורות

ראשונה וליצירה ראשונה. ועל ידי כך תקבע בנפשות ההאמנה בתורה התלויה בהם וגם ההאמנה שהעולם נברא ושה-לוה בראו בריאה ראשונה כמו שהוא לפנינו, ושבדרך זו ברא גם את הלוחות ואת המן וכדומה. ואז יסורו מנפש המאמין ספקותיהם של הפילוסופים ושל בעלי הקדמות.

קוזרי ד, ד-ה

אמר הקוזרי: והלא בהיכנס בלב אדם דבר ריבונות ה-לוה ואחדותו ויכולתו וחוכמתו, והידיעה כי הכל ממנו והכל צריך אליו והוא אינו צריך לכל דבר, תיוולד היראה מפניו, והאהבה אליו, **ומה צורך יש בהגשמה זו?** אמר החבר: זאת היא טענת המתפלספים. אולם מה שאנו רואים מן הניסיון הוא, כי **הנפש האנושית מפחדת יותר בנוכחותם של מוחשים מפחידים, מאשר תפחד כשמספרים לה עליהם, כשם שהיא חושקת בדמות היפה הנוכחת הנראית, יותר משתחשק בה אם יספרו לה עליה.** ואל תאמן למתחכם הסובר כי מחשבתו סדורה כל כך יפה עד שהוא יכול להגיע אל כל המושגים החשובים בחכמה ה-לוהית בעזרת שכלו בלבד **בלי אשר ישען על מוחש או על סמל הנתפס בראיה, למשל על ידי מלה מדברת או כתובה או על ידי כל צורה נראית ממש או מדמה.** הלא תראה כי גם על תוכן תפילתך אינך יכול לעמוד במחשבה בלבד בלא קריאה, וכי גם לספור עד מאה למשל אינך יכול במחשבה לבד בלא דיבור. ביחוד אם צריך אתה להגיע אל מספר המאה בעזרת חיבור מספרים שונים. אף על מושגי המערכה השכלית **לא יכולנו לשמר כלל בלי עזרת החוש המשתמש לשם כך במשלים ובדמויים...**

קוזרי ד, טז-יז

והבינותי מה רב המרחק בין -להי אברהם ובין -להי אריסטו, כי **להי יתעלה משתוקקים בני אדם שהשיגוהו בחוש ועל יסוד עדות ראייה.** ואילו לאלוהים נוטים על פי היקש הגיוני. **מי שהשיגו בחוש - בא לידי מסירות נפש מתוך אהבת ה-לוה ולידי הנכונות למות עליה.** ואלו ההיקש מראה רק זאת כי חובה היא לרומם את ה-לוה כל שעה שאין הדבר מזיק ואין סובלים צער עליו... אמר החבר: אברהם לעומת זה, באו עליו **ניסיונות רבים, הסבל אשר סבל בראשונה באור כשדים ואחרי כן בימי נודו כגר בארץ, ואחרי זה במילה, ואחרי כן בהרחקת ישמעאל, ואחרי זה בעקדת יצחק להעלותו עולה.** והוא עמד בכל אלה, כי הוא השיג מה שהשיג מן העניין ה-לוהי בחוש לא לפי היקש. הוא ראה בעליל כי אין דבר מפרטי מעשיו נעלם מעיני ה-לוה. ושוב ראה כי ה-לוה גומלהו לרגעים על מעשי צדקה ומדריכהו בדרך הישר. והוא שלא יצעד צעד לפניו או לאחור, כי אם ברשות מאת ה-לוה. ואיך לא ילעג אברהם כעת להיקשיו ההגיוניים הקודמים? הלא כן דרשו החכמים ז"ל על הפסוק: **"ויוצא אותו החוצה - אמר לו צא מאצטגנינות שלך".** זאת אומרת: ציווהו לעזוב את חכמותיו ההקשיות כחכמת הכוכבים וכדומה. ואז יתחייב לעבוד את מי שהשיג בחוש. כמה שנאמר: **"טעמו וראו כי טוב ה'".**

קוזרי ג, יז

בברכה הראשונה הנקראת "אבות" יזכיר המתפלל את מעלת האבות, וישים אל ליבו כי **הברית אשר נתנה להם מאת ה-לוה קיימת לעד ולא תופר, כאומר: "ומביא גואל לבני בנים".** בברכה השנייה הנקראת "גבורות" יכוון המתפלל **כי ל-לוה בעולם הזה ממשלה מתמדת, לא כמו שיחשבו חכמי הטבע** כי העולם יסודו בטבעים הידועים מן הניסיון. ויחשוב **כי ה-לוה מחיה מתים בעת שיעלה רצון לפניו, אם כי דבר זה רחוק מן ההיקש ההגיוני של חכמי הטבע.** וכן יחשוב כי ה-לוה משיב הרוח ומוריד הגשם וכדומה, ומתיר אסורים, ושאר התארים. **הכל לפי רצונו.** כל אלה דברים שנתאמתו בקורות בני ישראל. **ואחרי ברכות אבות וגבורות, בהן יתואר ה-לוה כמתחבר עם העולם הגשמי הזה, בא החסיד לרומם את ה-לוה ולקדשהו, בהכריזו כי נשא הוא ה-לוה משידבק ויתקשר בו תואר מן התארים הגשמיים.** ואת זה מביע החסיד בברכת "קדושת

⁷ קוזרי ה, כב בסוף: "ואל תשים לב אל הראיה שהביאו הקראים מן הציווי שציווה דוד ע"ה לבנו: "ואתה שלמה בני דע את אלוהי אביך ועבדהו", שמזה ביקשו להוכיח כי קודם כל צריך אדם לדעת את אמיתת ה-לוה ורק אחרי כן יתחייב בעבודת ה-לוה. האמת היא שדוד לא ציווה את בנו כי אם לסומך על קבלת אבותיו ואבות אבותיו, להאמין ב-להי אברהם ו-להי יצחק ו-להי יעקב, אשר השגיח על האבות בכל עת וקיים הבטחותיו להם, בהרבותו את זרעם ובהנחילו אותם את ארץ ישראל ובהשרותו שכירתו בתוכם ובהשפיעו עליהם כמה טובות אחרות. והוא הדבר בנוגע למאמר -להי: "אשר לא ידעתם" שאין הכוונה בזה לידיעה באמיתתם, כי אם אשר לא ראייתם מהם לא טוב ולא רע, אם כן אל תיחללו מהם דבר ואל תיראו מפניהם." כל הזכויות שמורות ©

דף מקורות

השם " היא ברכת "אתה קדוש", בה הוא מכוון לכל תוארי הרוממות והקדושה בהם תיארו הפילוסופים את ה-לוח. **לאחר** שעל גדלת ה-לוח ועל ריבונותו כבר הכריז בברכות אבות וגבורות, בהן התברר לנו כי יש לנו מלך ומצווה. בלעדי זאת, היינו מתבלבלים מדברי הפילוסופים ומאמיני הקדמות. ולכן **חובה עלינו להקדים ברכות "אבות" ו"גבורות" לברכת "קדושת השם".**